

Osmanlı'nın Siyasal Hayatında Basının Rolü: 19. YY Örneği

The Role Of The Press In The Political Life Of The Ottoman: 19th Century Example

Reference: Öztay, O. H. (2020). "Osmanlı'nın Siyasal Hayatında Basının Rolü: 19. YY Örneği", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 6(29): 235-246.

Öğr. Gör. Dr. Oğuz Han ÖZTAY

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Van/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7323-7875

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı'da çıkan gazeteler üzerinden Osmanlı'da basın hayatının doğuşu ve gelişmesi incelenmiştir. Osmanlı topraklarında basın hayatı öncelikle yabancı dillerde yayımlanan gazeteler ile başlamış, 1828 yılında yayımlanan ilk Türkçe gazete ile devam etmiştir. Çalışmada Osmanlı'da yayımlanan gazetelerin yayımlanma amaçları ve işleyişleri de detaylandırılmıştır. Örneğin, ilk resmî gazete olarak çıkan Takvim-i Vekayi kamuoyunu bilgilendirme amacı ile basılmışken, yâri resmi olan Ceride-i Havadis halkın eğitimini vurgulamıştır. Bu süreçte hükümet aleyhinde eleştirilerde bulunan bazı gazeteler için yaptırımlar uygulanmış süreli ya da süresiz gazete kapatma uygulamaları da yapılmıştır. Gazeteler siyasal yaşamı etkilemiş, siyasi ve toplumsal düzenlemelerde halk ve hükümet arasında köprü görevi görmüştür. Ayrıca farklı siyasal düşüncelere sahip iletişim araçları olan gazetelerin varlığının toplumdaki demokrasinin ve medenileşmenin bir göstergesi olduğu kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal hayat, Osmanlı Devleti, Basın, Sansür, Siyasal İletişim

ABSTRACT

In this study, the birth and development of press life in Ottoman were examined through the newspapers published in the Ottoman Empire. In the Ottoman lands, the press life started with newspapers published in foreign languages, and continued with the first Turkish newspaper published in 1828. In the study, the publishing purposes and operations of the newspapers published in the Ottoman Empire were also detailed. For example, Takvim-i Vekayi, which was published as the first official newspaper, was printed with the aim of informing the public, while the semi-official Ceride-i Havadis emphasized the education of the public. In this process, sanctions were applied for some newspapers that criticized against the government, and closed or indefinite newspaper closures were also made. Newspapers influenced political life and served as a bridge between the people and the government in political and social arrangements. In addition, it can be accepted that the existence of newspapers, which are communication tools with different political thoughts, is an indicator of democracy and civilization in society.

Key words: Political life, Ottoman Empire, Press, Censorship, Political Communication

1. GİRİŞ

İki ya da daha fazla nokta arasında kurulan bir bağ olan iletişim, insanoğlunun ilk çağlardan bu yana en çok ihtiyaç duyduğu olgulardan biridir. Tarih öncesindeki çağlarda mağara duvarlarına resimler çizen insanlar, M.Ö. 3200 yıllarda Sümerler tarafından yazıyı icat ederek, iletişim kavramına daha da önemlisi uygarlığa önemli bir katkı sağlamışlardır. Bu icadın neticesinde tarih öncesindeki çağlardan, tarih çağlarına geçiş başlamıştır. Günümüze kadar geçen süreçte iletişim araçları gelişmiş ve farklılaşmıştır. Bu gelişimde sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler etkili olmuştur. Yazının icadı ile başlayan ve farklı bir boyut kazanan iletişim, kâğıdın bulunması ve matbaanın icadı ile daha geniş kitlelere ulaşabilir bir noktaya gelmiştir. Bu gelişmelerle paralel olarak, haberlerin ve olayların sonraki nesillere aktarılması amacıyla basın sanatının geliştirilmesi ile basın bugünkü yerine kavuşmuştur.

Avrupa'da matbaa bilginin kâğıt üzerine yazılması ile ortaya çıkan çoğaltma işlemlerinin zahmetli ve zaman alan bir süreç olmasından ötürü, bu duruma bir çözüm bulmak üzere yapılan çalışmalar neticesinde ilk hareketli matbaa sistemi icat edilmiştir. Avrupa'da matbaa ilk Almanya'nın Mainz şehrinde Johann Gutenberg tarafından icat edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin matbaa ile buluşması ise, XV. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'ya iltica eden gayrimüslim grupların matbaayı İstanbul'a getirmesi ve Rum ve Ermeni grupların kendi matbaalarını açması ile olmuştur. Tüm bu

gelişmelerden sonra 1727 yılında ilk Türk matbaası İbrahim Müteferrika tarafından İstanbul'da açılmıştır (Beydilli, 2003:106).

İbrahim Müteferrika'nın girişimiyle 1727 yılında kurulan matbaa, iki sene sonra faaliyete geçmiştir. Bu tarihten günümüze kadar geçen 293 yıllık süre; Türk basın – yayın tarihinin gelişimini kapsamaktadır. XVII. Y.Y.' dan itibaren modern anlamda gazetelerin basılmaya başlaması ile birlikte, insanların içerisinde yaşadıkları dünya konusunda bilgilenmeleri kolaylaşıyordu. Bilgilenmek beraberinde fikir sahibi olmayı ve bunu ifade etmeyi getirmekteydi. Modern anlamda kamuoyunun oluşum öyküsü de böylece başlamış oldu (Güngör, 2011: 289).

Gerek Avrupa gerekse de Türkiye'de gazeteciliğin tarihine baktığımızda; aslında temelinde görevi oldukça basit görünen, öncelikle umuma ait faydalı siyasi haberleri yayan, iç ve dış haberleri okurlara ulaştıran bir iletişim aracı olduğunu görüyoruz. Ancak, basında çıkan ilk yayımlarda neşeli saray haberleri, Kral'a ait ve çocuklarına verilen imtiyaz haberleri yayımların içeriğini oluşturuyordu. Ayrıca, gazeteler makam, rütbe, mansıp, derece, tarif, şahane süsler, sarayın celali ve siyasi olaylara dair haberlerle doluydu. Şüphesiz, bu sınırlı içeriklerin ömrü az olup, sadece belli bir dönemi kapsamaktadır. Gazeteciliğin ilk dönemlerinde ruhsuz, siyasi hayat tarif edilirken, kralın sarayından ve kralın kişisel çıkarlarını konu edinen haberlere yer veriliyordu (Саламон, 2001: 45).

Gazeteciliğin en önemli niteliklerinden biri olan “gazete” kelimesinin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili İnuğur (2002) şunları ifade etmiştir:

“Venedik'te doğan ve arkasından İtalya ve İngiltere'de yayılmış haber mektuplarına asiller ve zenginler yüksek ücret ödüyorlardı. Bu ilgi nedeniyle matbaanın icadından sonra haber mektupları matbaada çoğaltılmaya başlandı. Fakat matbaanın resmi makamlar tarafından kolaylıkla denetlenebiliyor olması ortaya “sansür” denilen unsur çıkarmıştı. Sansürün kolu, elle yazılan haber mektuplarına uzanamadığından bunlar daha değerli oluyor ve pahalıya satılıyordu. Özellikle Venedik'te Avvisi adı verilen haber mektupları bir ticari metaya dönüşmüştü. Avvisiler Venedik'in “gazzetta” denilen bakırdan üretilmiş en küçük parası karşılığında satıldığından, sonraları haber toplayan ve bu haberleri yayan basın ürünlerine “gazzetta” denilmiştir. Haber mektupları, gelişigüzel zamanlarda yayınlanıyor ve herhangi bir tertip ve düzene tabi olmadan yazılıyordu. Bunlar sadece basit, yorumdan yoksun haberler oldukları için gazete olarak kabul edilmemiş, sadece gazeteye giden yolu açmışlardı” (43-44)

2. OSMANLI BASIN HAYATININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

2.1 Yabancı Dilde Yayımlanan Basın Organları

Sultan III. Ahmet'in tahta çıktığı dönem Osmanlı İmparatorluğunun tarihinin bir dönüm noktası olmuştur. Sultan III. Ahmet döneminde, diğer şehzadelerden farklı olarak, şehzadelerin öldürülmesi geleneği kalktığından dolayı daha rahat bir hayat sürdürmüştür. Bu süreçte bilgisini ve görgüsünü artırarak, Avrupa'daki gelişmeleri daha çok takip etme fırsatı bulduğundan, III. Ahmet döneminin en önemli hamlelerinden birisi de matbaanın Osmanlı Devleti'ne gelmesi için çok çaba sarf edilmesi olarak tarihe geçmiştir (Uzunçarşılı, 2011)

1727 senesinde III. Ahmet'in fermanı ile İbrahim Müteferrika vasıtasıyla kurulmasına izin verilen matbaa sayesinde şüphesiz; çok sayıda yazılı eserin basımına imkân sağlanacak, Avrupa'da ki bilimsel çalışmalar kısa zamanda öğrenilecek; toplumun geniş kesimlerine kısa zamanda yazılı eserlerin ulaşması neticesinde bir anlamda cehaletin ortadan kalkması için önemli bir rol üstlenmiştir. Bu doğrultuda birçok ülkede olduğu gibi 18. yüzyıl boyunca Osmanlı devletinde de matbaa modern bilim ve seküler kültürün gelişimine katkı sağlamıştır (Atılğan ve diğ., 2016: 84). Batı ülkelerinde matbaa önceleri dini kitapların yayılması için kullanılırken, Türkiye'de matbaa batı ülkelerinin aksine Avrupa'ya açılan bir pencere niteliği taşıması dikkat çekicidir.

Osmanlı'da 1839 yılında ilan edilen Tanzimat'tan önceki dönemde, merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki iletişim “ulak” veya “tatar” olarak adlandırılan kişiler tarafından

sağlanıyordu. Yerel yönetimler ise merkezden gelen haberleri tellal ve imamlar aracılığıyla halka iletiyorlardı (Kapaklı, 1999:243). Bunun amacı halkı resmi ve güvenilir kaynaklar aracılığıyla bilgilendirmektir (Hülür ve Yaşın, 2017: 21).

Basın-yayın faaliyetleri açısından bakıldığında Avrupa XVIII. Yüzyılda hızla gelişme kaydederken, Osmanlı'nın gazete ile tanışması biraz zaman almıştır. İbrahim Müteferrika tarafından kitaplar basılıp satılmasına rağmen, devletin genelinin aşırı dogmatik bir düşünce yapısına sahip olması nedeniyle Türkçe gazetelerin yayımlanmaya başlaması zaman almıştır. 1831 yılında Takvim-i Vekayi isimli gazete ilk Osmanlı gazetesi olarak kabul edilir ancak bu tarihten önce Osmanlı topraklarında varlık sürdüren bazı bülten ve gazeteler dikkat çekmektedir (Akbulut, 2013: 34; Benek, 2016: 29; İnuğur, 2002; Kapaklı, 1999:244). Osmanlı devletinde ilk gazete çıkarılanların yabancılar olmasının başlıca sebepleri hem ticari hem de siyasaldı; bir yandan zayıflamakta olan Osmanlı devleti üzerinde egemenlik kurmak öte yandan var olan ticari ilişkileri geliştirmeyi sağlamaktı (Çakır, 2008: 64). Bu sebeplerden ötürü, Türkiye'de ilk gazeteyi Fransız ihtilalini takip eden süreçte 1795'de Fransızlar çıkarmışlardır (İnuğur, 2002). Osmanlı'da ilk yazılı basın organlarının Fransızlar tarafından açılıp, Fransızca metinler yazdıklarından ötürü Fransız gazetecilik okulunun gelenekleri Türkiye'de hep güçlü olmuştur. Fransızların Türkiye'de gazetecilik bağlamında güçlü olduğu iki dönemden bahsedilebilir. Bunlardan ilkinde, Fransız devriminden sonra iletişim amaçlı olarak Fransızca yayımlanan "Le Bulletin de Nouvelles", "La Gazette Française de Constantinople", "Mercure Oriental" isimli üç bülten yayımlanmıştır. Bu basın araçları, Fransız ihtilalinden, modern fikir ve düşüncelerden basın yoluyla Fransa dışında bulunan Fransızları haberdar etmek ve bu vatandaşları da monarşi karşıtı bir yönetim biçimi olan Cumhuriyet'e kazandırma amacını hedefliyordu (Budak, 2012: 644).

Fransızca yayın yapan gazeteler için ikinci dönem, 1821 yılında İzmir'de Fransız bir tüccar olan Charles Tricon'un yayımladığı "Le Spectateur Oriental" (Doğulu Seyirci) isimli gazetenin ana amacı ticaret ve kültürün gelişmesi iken, aynı zamanlarda başlayan Yunan isyanı ile siyasal bir kimlik kazanmıştır. Avrupa ülkeleri ve Fransa'nın etkisiyle Yunanların lehine haberler yayımlayan gazete, Babıali'nin tepkisini çeker ve yönetim değişikliğine gidilir. Gazetenin ortağı olan Fransız Alexandre Blacque ile gazetenin yayım politikası değişir. Daha sonra Blak Paşa olarak anılacak olan, Alexandre Blacque, Fransız ihtilaline karşı bir düşünce yapısına sahip olduğu için, Osmanlı devletinin politikalarını destekler ve Yunan isyanına karşı çıkar. Blak Bey, Osmanlı Devleti lehine yazdığı yazılarla büyük devletlerin tepkisini çekmeye neden olmuştur (Güz, 2000: 43; Koloğlu, 1998: 10-13).

Blak Bey, hem bu gazetede hem de "Le Courier de Smyrne" (İzmir Postası) isimli başka bir gazetede yoğun şekilde Osmanlı Devleti'ni destekleyen bir tavır içindeydi. Blak bey, özellikle Rusya'nın Karadeniz ve Balkanlardaki politikalarını eleştiriyordu. Avrupa basınında da yer alan bu makaleler, Sultan II. Mahmut tarafından tercüme edilerek okunuyordu. İstanbul'daki Fransız, İngiliz, Rus, Avusturya ve Prusya elçileri, hükümetlerine yönelik eleştirilere şiddetle karşı çıkmaları üzerine, baskılara dayanamayan Blak Bey gazetesini satmak zorunda kaldı (Koloğlu, 1998: 10-13). İzmir'de yayımlanan gazeteleri Türk gazetecilik tarihinin bir parçası olarak kabul edilmese de bunlar Türk gazeteciliğinin doğuşuna katkı sağladığı için önem taşımaktadır. II. Mahmut, Blak Bey'in Avrupalılarla olan ilişkilerinden ve yazılarının Avrupa'da uyandırdığı tesirden yola çıkarak, gazeteciliğin gücünü ve Blak Bey'den nasıl yararlanabileceğini anlamıştı (Groc, 1985: 58). Blak Bey, II. Mahmut'un daveti ile İstanbul'a gelerek Takvim-i Vekayi'nin Fransızcası olan Moniteur Ottoman'ı yayımladı (Güz, 2000: 44).

Sultan II. Mahmut, halkı daha yakından tanımanın ve halkın yaşam şartlarını görebilmek için memleket gezilerine çıkıp, halkla doğrudan görüşmeyi tercih etmiştir. Bu geziler; Sultan II. Mahmut'a kamuoyunu; yapılacak ıslahatlara hazırlama ve ıslahatları halka doğrudan anlatmak için fırsat sunuyordu (Özcan, 1991:361-362). Sultan II. Mahmut Osmanlı toprakları sınırlarında yaşayan farklı dinlerin ve milletlerin mensuplarına saygıyla yaklaşan biriydi, öyle ki yabancı dilde konuşan halklara kendi ana dillerinde ulaşmayı istemiştir. Bu bağlamda Takvim-i Vekayi gazetesi Türkçe

dışında Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice ve Bulgarca nüshalarda da yayımlanmıştır (Koloğlu, 1981: 32; Yazıcı, 1983: 59).

Oysaki Avrupa’da bunun tam aksini görmekteyiz. Öyle ki, iki gazetenin büyük bir ordunun başaramayacağından daha büyük işler başaracağını düşünen Napolyon Bonapart; Almanya’da, İspanya’ da, Mısır’da Fransızca gazeteler yayımlanmıştır. Bu gazetelerden hiçbiri yerel halkın dilinde yayımlanmamış, yalnızca Fransızca basılmıştır (Ворошилов , 2000: 87). Bu doğrultuda Osmanlı padişahlarından farklı olarak Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart’ın; başka halkların dil, din ve kültürlerine saygılı yaklaşmadığını, sadece kendi mensup olduğu dil ve kültürü yaymaya çalıştığını ifade edebiliriz.

2.2 Türkçe Yayımlanan Basın Organları

2.2.1. Takvim-i Vekayi

Takvim-i Vekayi gazetesi, Osmanlı toprakları içindeki ilk Türk gazetesi olarak ayrı bir yere sahip olsa da, 1828 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır’da “ Vekayi-i Mısriyye” isimli ilk Türkçe-Arapça gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetenin yayım amacı; Mısır’da oluşturulan düzenin ve yeniliklerin halka anlatılmasıydı (Bağçeci, 2014: 220; Koloğlu, 1989: 37; Yardımcı, Genç ve Süloğlu, 2017: 89-90). Mehmet Ali Paşa gazetenin çıkış amacını şöyle ifade etmiştir: "Toplumu asrın çağlarına getirecek tarım ve endüstri alanındaki gelişmelerin izlenmesi ve yapılan yenilikleri anlatarak yeni düzenin propagandasını yapmak." (Demir, 2014: 61). Kavalalı Mehmet Ali Paşa, aynı zamanda basın tarihimizde ikinci gazete olan Vekayi-i Giridiye’yi de 1830 yılında yayımlanmıştır. Vekayi-i Giridiye Türkçe-Yunanca bir gazetedir (Koloğlu, 2006: 26; Topuz, 2003: 15).

Osmanlı’nın basın tarihine bakıldığında, İzmir ve İstanbul’da yabancı dilde çıkan gazeteler ve Mısır’da iki ayrı gazete basılmış olsa da İstanbul’da ve Türkçe olarak basılması ile Takvim-i Vekayi ilk Osmanlı gazetesi olarak kabul edilebilir. II. Mahmut bu gazete ile bizzat ilgilenerek ismini koymuştur ve Vakanivüs Esat Efendi’yi gazetenin başına getirmiştir (Öner, 2007:151). Yenilikçi bir padişah olarak bilinen II. Mahmut’un asıl amacı ilerleyen zamanda yapmayı planladığı yenilikleri arada aracı olmadan halka direk iletmektir.

Takvim-i Vekayi’nin önemi ve çıkış nedeni birkaç gün öncesinde yayımlanan Mukaddime-i Takvim-i Vekayi başlığı ile şu sözlerle özetlenmiştir:

“Eskiden vakanüvis denen resmi tarih yazarları, kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alsalar da bunlar ancak 20-30 yıl sonra bastırılıp dağıtıldı. Halk gerçekleri zamanında öğrenemediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve bunun devlete zararları olurdu. Gazete bütün bunları önleyerek iç ve dış olayları zamanında duyurmak için çıkmaktadır” (Topuz, 2003: 15-16).

Takvim-i Vekayi ile birlikte gazetecilik Osmanlı’da resmen başlamış oldu. Türk basın tarihi açısından bakıldığında, Takvim-i Vekayi gazetesi günümüz basının başlangıç noktası olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir (Benek, 2016: 30). İlk resmî gazete olarak kabul gören Takvim-i Vekayi’nin halkı yurt içinden ve dışından alınan siyasi haberler, askeri konular, sanayideki gelişmeler, bankacılık ve ticari haberler gibi farklı konularda bilgilendirme ve bilinçlendirme işlevi bulunmaktaydı (Akbulut, 2013). Bir anlamda Takvim-i Vekayi’nin klasik resmî gazete formatının dışında haberler yaptığını da ifade edebiliriz.

2.2.2 Ceride-i Havadis

Türk gazetecilik tarihinin ikinci gazetesi olan Ceride-i Havadis, Osmanlı’da modernleşme dönemi olarak adlandırılan Tanzimat’ın ilanından sonra yayın hayatına başlayan devlet teşvikli olması nedeniyle yarı resmi olarak nitelendirilen özel sermaye ile kurulan ilk gazetedir. Gazetenin kurucusu ve sahibi William Churchill’dır. Gazetenin tüm masraflarını karşılayan Churchill, yayın hayatının başlarında talep görmemiş ve bedava dağıtılmıştır. Yaklaşık 3 yıl yayım hayatına zar zor

devam eden gazete, maddi zorluklar nedeniyle yayım hayatına ara verir. William Churchill'in hükümetten maddi destek girişimleri neticesini verir ve hükümetten almış olduğu maddi destek sonucunda Ceride-i Havadis yarı resmi bir nitelik taşıyarak yayım hayatına devam eder (Budak, 2012: 677; İnuğur, 1993: 181-183; Yazıcı, 1983: 59). Gazetenin ilk sayısında çeşitli ülkelerdeki sanat, meslek ve eğitim ile ilgili haberlerin okuyucuya sunulacağı belirtilmişti. Churchill özellikle eğitimin bütün toplumlar için hayatı öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.



Şekil 1: Ceride-i Havadis'in 26 Muharrem 1277 (Ağustos 1860) tarih ve 1000 numaralı nüshasının ilk sayfası (Ebüzziya, 1993).

Ceride-i Havadis yayım hayatına başladığı ilk sayıdan itibaren, halk ile paralel bir anlayış ortaya koymuş ve okuyucunun günlük hayatında gereksinim duyabileceği bilgiler içeren haberlere gazetede yer vermiştir. Ayrıca, açık ve anlaşılır bir dile sahip makaleler ve hikâyelere de gazete de yer verilmiştir (Budak, 2012: 678).

2.2.3. Tercüman-ı Ahval

Türk siyasal ve kültürel hayatına yeni bir soluk getiren Tercüman-ı Ahval, ilk Türkçe özel gazetedir. Bu gazeteyi çıkaran İbrahim Şinasi ise Türk gazeteciliğinde Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma anlayışının yaygınlaştırılmaya başlandığı bir süreç olan Tanzimat Dönemi'nin en önemli sanatçılarından. Tanzimat dönemiyle başlayan ve dağılma süreci içerisinde olan Osmanlı'nın batılılaşma sürecinde gerek şiirleri gerekse yazıları ile İbrahim Şinasi; çağdaşlaşma dönemi Türk Edebiyatı'nın öncülerinden olmuştur. O, ilk gazeteci, ilk tiyatro yazarı, batılı anlamda ilk fabl, ilk bilimsel derleyici olmasının yanı sıra ilk ideolojik şiirlerin şairi olarak da bilinir. Özellikle çıkardığı Tercüman-ı Ahval (Durumların Sözcüsü) ve Tasviri Efkâr isimli özel gazeteler sayesinde, Türk düşünce hayatında özgür bir kamuoyu oluşturmaya çalıştığı görülür. Şinasi'nin yardımları ile Ağâh Efendi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahval Türkiye'de yerli özel sermaye ile kurulan ilk özel Türkçe gazete olma özelliği taşır (İnuğur, 2002:185). Ağâh Efendinin maddi desteği ile kurulan Tercüman-ı Ahval ile Ağâh Efendi gazetecilik mesleğinin kurucusu, ilk gazete sahibi, ilk başyazar ve ilk yazı işleri müdürü olarak kabul edilmesinden dolayı Türk gazeteciliğinin piri unvanına sahiptir. Ayrıca, gazetede Ağâh Efendi ve Şinasi'den başka Ahmet Vefik Paşa, Hasan Suphi Bey, Refik Bey, Mehmet Şerif Bey, Sarı Tevfik Bey Tercüman-ı Ahval'in yazarları arasında yer almaktadır.

Ağâh Efendi tarafından çıkarılan ve Şinasi'nin yayım yönetmenliği yaptığı, yazıları ile destek verdiği Tercüman-ı Ahval gazetesi birkaç özelliği ile diğer gazetelerden ayrılmakta ve Türk basın tarihinde bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Bu gazete Tanzimat edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu gazetenin içeriği yalnızca haberden oluşmamakta aynı zamanda fikir yazıları içermektedir (Budak, 2012: 679). Fikir yazıları içeren ilk fikir gazetesi olmanın dışında, Genç

Osmanlılar adında ilk muhalefetin ve milliyetçilik fikrinin ortaya çıkmasında öncü olmuştur (Doğaner, 2012:112).

Genel olarak bakıldığında her türden haber (devletlerarası anlaşmalar, borsa ve piyasa haberlerine, ulaşım, bankacılık vs.), Şinasi tarafından kaleme alınan komedi türündeki Şair evlenmesi isimli ilk tiyatro eseri burada yayımlanmıştır (Çelik, 2018: 11). Diğer önemli husus, gazetede kullanılan dilin yalın, anlaşılır ve sade bir Türkçe ile yazılmasına dikkat edilmesidir. Tercüman-ı Ahval'dan önceki gazeteler halkın ilgisini çekmede çok başarılı olmadığı için, halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dille yazılmış haberlere, yazılara ve edebi eserlere yer verilmiştir (Akbulut, 2012: 41). Gazetede hükümetin eğitim ve ekonomi politikalarını eleştiren ilk eleştiri makaleleri yer almıştır. Örneğin, Ziyâ Paşa'ya atfedilen ve eğitimdeki aksaklıkları konu alan, politik yanı da bulunan 34. sayıdaki "Maarife Dair Bend-i Mahsûstur" başlıklı yazı üzerine Türk basın tarihinde ilk defa bir gazete yayın durdurma yanı "sansür" cezası almıştır (Çakır, 2011:496; Erol, 2019: 281)



Şekil 2: Tercüman-ı Ahvâl'in 1. sayısının ilk sayfası (Çakır, 2011: 496).

2.2.4. Tasvir-i Efkâr

Türk gazeteciliğinin de gerçek anlamda fikir gazeteciliğini başlatan Tercüman-ı Ahval gazetesini Tasvir-i Efkâr takip etmiştir. Tercüman-ı Ahval'dan ayrılan Şinasi, 1862'de kurduğu gazetesi Tasvir-i Efkâr'da insan hakları konusunu ayrıntılı bir şekilde işlemiştir (Yazıcı, 2011: 138).

İlk sayıdaki (Haziran 1862) önsözde halkın temsilcisi olduğunu şöyle belirtir:

“Bir devletin güçlü bir iktidar olması, emanet edildiği milli idarenin aldığı önlemler sayesinde. Bir hali medeniyette bulunan halkın ise kendi menfaatlerinin oluşması hakkına ne şekilde fikir sarf ettiği tercümanı efkârı olan gazetelerin dilinden anlaşılır. Bu görüşe dayanarak her bir uygar memleket için gerekli olan bu tür yayınların Milleti Muazzamayı Osmaniye’de belirmesine daha önce gayret etdip başardığım gibi daha da çoğalması için bu defa da havadis ve maarife dair işlerle ilgili Tasvir-i Efkâr’ı çıkarıyorum. Padişaha şükran vazifemi ‘Umuma hizmet etmekle’ yerine getirmiş olacağım.” (Koloğlu, 2010b:77).

Döneminin diğer gazetelerine kıyasla, Tasvir-i Efkâr teknik ve içerik bakımında ileri bir seviyeye sahipti ve devrin gençlerini etrafında toplayabilmişti. Aynı zamanda bir fikir ocağı gibi hizmet vermiş olan bu gazete, ileri de yayın hayatına girecek olan gazeteler için de öncü rolü üstlendiği söylenebilir (Budak, 2012: 679).

Milli mecmuaların önemini üzerinde duran Şinasi için gazeteler; iktidarı kuvvetlendiren birer araç konumundadır. Gazetelerin kamuoyuna hükümetin kendi icraatlarını anlatması, yönlendirmesi, halkın beklentilerini ve önceliklerini kavrayabilmesi hususunda önemini vurgulamıştır (Akbulut: 2013). Şinasi, gazetelerin medeni toplumların bir göstergesi olduğunu vurgulayarak, gazete ile medeniyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (İnuğur, 2002: 41).

Şinasi'nin Avrupa'ya gitmesiyle birlikte Namık Kemal gazetesinin 261. Sayısından itibaren Tasvir-i Efkârın başyazarlığını üstlenmiştir. Namık Kemal'in hürriyet, eşitlik, meşrutiyet ve milliyet üzerine gazetede yazıları ve hükümete yönelik eleştirileri, hükümeti huzursuz eder dereceye ulaşmıştır. "Şark Meselesi" başlıklı yazı dizisi üzerine Tasvir-i Efkâr'dan uzaklaştırılmak suretiyle Erzurum Vali Muavinliğine atanmış ;ancak Namık Kemal bu görevi kabul etmemiş Avrupa'ya gitmiştir. Gazetesinin yönetimi Recaiade Mahmut Ekrem'e bırakılmıştır(Çelik, 2018: 12-13; Hayta, 1990: 18).

2.2.5. Muhbir

Basın tarihinde önemli bir yere sahip olan Muhbir gazetesi ve sahibi okuma yazması olmayan Diyarbakırlı Filip Efendi'dir. Ali Suavi ise gazetesinin yöneticiliğini üstlenmiştir (Çelik, 2018: 13). Ali Suavi, gazeteciliğe 1867 yılında, Muhbir gazetesi ile başlamıştır. Batılı bir düşünceye sahip, girişken, devrimci ve tartışmacı bir yazar olan Ali Suavi, yeni yayımlamaya başladığı gazetede özellikle iki husus üzerinde çok durmuştur. Bunlarda ilki; gazetede kullanılacak dil mevzusudur. Muhbir'i "her söylenmesi caiz olan her şeyi söylemeye talip olan gazete" diye tanıtan Ali Suavi, gazetede herkesin anlayabileceği bir dil kullanmanın önemine değinerek, yalın ve basit Türkçe'nin tercih edileceğini ifade etmiştir (Muhbir, 1867; Akt. Akbulut, 2013: 44).

Üzerinde durulan ikinci husus ise; gazetesinin aynı zamanda bir eğitim aracı rolüne sahip olmasıydı. Eğitim konularına hassasiyet gösteren Muhbir, "ilkokullardan, medreselere kadar eğitimin problemleri, müfredat, metot, fen derslerinin ihmalindeki yanlışlık, eski eğitim sisteminin eksiklikleri gibi konular gazetede "Maarif" başlığı altında ele alınmıştır" (Çelik, 2006: 33). Muhbir'in okullarda okunmaya elverişli bir gazete olduğunu belirten Ali Suavi, bu nedenle eğitime sunmuştur.

Osmanlı devleti'nde gazeteciliğin en başından itibaren iktidarın kontrolü altında olduğu dikkat çekmektedir (Alemdar, 2001:17). Osmanlı hükümetinin izlediği dış siyaseti beğenmeyen Ali Suavi, gazetesinde özellikle okuyucu mektuplarına yer verdiği bölümde; hükümete karşı eleştiriler yöneltirken, diğer yandan Şahzede başı Camii kürsüsünde yenilikçi fikirler ortaya koyuyordu. Özellikle Girit meselesi sırasında hükümetin tutumunu yeterli bulmayan Ali Suavi, bir yandan Girit'te ezilen Türkler için kampanyalarla para topluyordu. Nitekim Belgrat Kale'sinin elden çıkması ve Mısır Valisi İsmail Paşa ile ilgili yazdığı iki yazı nedeniyle Muhbir, bir ay süreyle kapatılmış ve Ali Suavi Kastamonu'ya sürülmüştü (İskit, 1943: 24-25). Muhbir gazetesinin sahibi olan Filip Efendi bir beyanname ile gazetesinin neden kapatıldığını sorar. Ayrıca Namık Kemal'de bu beyannameyi Tasvir-i Efkâr'da yayımlayarak, gazetesinin kapatılmasını eleştirir. 25 Nisan 1867'da tekrar yayınlanmaya başlayan gazete 55. sayısında (27 Mayıs 1867) yeniden kapatılır (Çelik, 2006: 32-33). Gazetesini kaybeden Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine gizlice Paris'e kaçmıştır (İskit, 1943: 24-25).



Şekil 3: İstanbul'da basılan Muhbir'in 55. sayısının ilk sayfası (Çelik, 2006: 32).

Geçici olarak Avrupa’da ikamet eden Ali Suavi, kendilerini “Yeni Osmanlılar” olarak ifade eden ve bizzat içinde bulunduğu grubu “Cemiyet-i İslamiye” olarak adlandırmış ve amaçlarının Osmanlı topraklarındaki eğitimi geliştirmek olduğunu kısaca özetlemiştir. Gazetelerin uygar ve gelişmiş bir toplumun en önemli göstergesi olduğunu belirten Ali Efendi, Osmanlı’da yaşanacak gelişmelerin karşılıklı fikir teatisi ile mümkün olabileceği kanaatindeydi. Ayrıca, Ali Efendi medeniyete ulaşmak ile gazetelerin yaygınlaşması ve çoğalması arasında bir paralellik olduğunu belirtmiştir. Avrupa’nın esaretten kurtularak hürriyete ve medeniyete kavuşmasını medyadaki gelişmelere bağlayan Ali Efendi, düşünce ve fikir özgürlüğünün gerçekleşmediği toplumlarda medeniyete ulaşmanın zor olacağını ifade eder. Bu nedenle basın hususunda hizmet ve gayret etmenin herkesin birinci vazifesi olduğunu söylemiştir (İnuğur, 2002: 50).

2.2.6 Basiret

1869 yılında Ali Efendi tarafından çıkarılarak yayım hayatına başlayan Basiret gazetesi, gazete başlığının altında “Millet gazetesi” ifadesi mesaj taşıyan ilk gazete olması açısından önem arz etmektedir. Gazetenin yazar kadrosunda Mustafa Celalettin Paşa, Süleyman Asaf, Suphi Paşazade Ayetullah Bey, Mustafa Asım Bey, Ahmet Mithat Efendi ve Ali Suavi gibi dönemin önemli isimleri yer almaktadır.

Basiret gazetesinin çıkış amacı:

“çeşitli ilmî gelişmelerden ve politikadan söz etmek, halkın eğitim, kalkınma, sanayileşme ve çağdaş medeniyete ulaşma yolundaki gayretlerine ışık tutmak, hürriyet, insaniyet ve eşitlik anlayışını geliştirmek olduğu kadar ülke içinde ve dışındaki olayları haber vermek, çeşitli fikirleri halka duyurmak gibi konular oluşturmaktaydı” (Yerlikaya, 1992: 103-104).

1870 -1871 yılları arasında yapılan Alman imparatorluğunun bir parçası olan Prusya ve Fransa arasındaki savaş, Osmanlı kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. Osmanlı hükümeti Fransa lehinde bir tutum izlerken, Mustafa Celalettin Paşa’nın da etkisiyle Basiret gazetesi Prusya’ya destekler nitelikte bir yayım politikası izlemiştir (Çavdar, 2019:1). Savaş Prusya’nın galibiyetiyle sona erdikten sonra Basiret ’in editörü Ali Bey, Almanya’nın ilk şansölyesi tarafından Berlin’e davet edildi. Bu ziyaretinde kendisine büyük bir baskı makinası ile 1000 Alman markı hediye edilmiştir. Basiret gazetesi izlediği politika sebebiyle yabancı devletten para alan ilk gazete olarak tarihe geçerken (Topuz 2003: 27), gazetenin sahibi Ali Efendi Alman yanlısı (Germanofil) olarak nitelendirilmiştir (Çavdar, 2019:1). Ayrıca, bir devlet başkanının yabancı bir gazetenin mensubuna bir baskı makinası hediye etmesi tarihe ilginç bir olay olarak geçmiştir (Völiyev, 2012: 24).



Şekil 4: Basiret gazetesinin 13 Teşrinievvel 1324 tarihli nüshası (Yerlikaya, 1992: 104).

2.2.7 İbret

İbret Gazetesi ilk olarak Aleksan Sarrafyan tarafından 1869 yılında Kevkeb-i Şarkî (Doğu Yıldızı) adıyla yayım hayatına başlamış ve sadrazam Âli Paşa'nın politikalarına övgü ile yaklaşan bir yayım çizgisi sürdürmesi ile bilinen günlük bir gazetedir. 1870 yılı şubat ayında yayımına belli süreliğine ara verilmiş; Sarrafyan, gazetesini İskender Bey'e kiralamış 1871 yılının 26 Nisan günü İbretnümâyı Âlem (İbret Gösteren Alem) olarak yayımlanmıştır. Gazete belli aralıklarla yazar kadrosunu değiştirmiş ve yayına ara vermiş; sahibine de bir ay süreyle gazete çıkarma yetkisi kısıtlanmıştır. O dönemlerde Diyojen isimli siyasi olayları mizah yoluyla eleştiren bir dergide Namık Kemal ve arkadaşlarının yazıları yayımlanıyordu (Doğramacıoğlu, 2012: 935). Ne var ki fikir ve görüşlerini kamuoyuna sunacakları ciddi bir mecra arayışındaydılar. İbret Gazete 'sinin yayım yasağının kalktığı dönemde Sarrafyan'dan kiralanarak yayım hayatına başlamıştır (Özön, 1997: 31). Yayım hayatına Namık Kemal ile devam eden ve adeta Yeni Osmanlıların yayım organı haline gelen İbret gazetesi, hükümeti eleştiren yayım politikası ile dikkatleri üzerine çekmiştir. "Namık Kemal'in eleştirel yazıları ve yayım politikası İbret'in muhalefet eden ilk gazete olmasını sağlamıştır."(Güz ve Bayhan, 2016:1).

2.2.8 Hürriyet

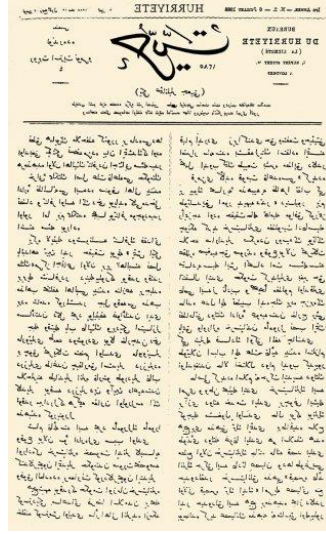
1868 yılında Ağâh Efendi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Nuri, Rıfat ve Reşat Beyler 'den oluşan Yeni Osmanlılar isimli cemiyet, Sultan Abdülaziz'e ve Ali Paşa'ya karşı olan gençlerden oluşmaktaydı. Bu gençler; yaptıkları basın çalışmalarından dolayı cezalandırılmış ancak Mustafa Fazıl Paşa tarafından desteklenmişlerdir. Bu grup tarafından yurt dışında gazeteler çıkartılmış ve bunlardan en önemlilerinden biri Hürriyet gazetesi olmuştur. Muhbir gazetesinden sonra Avrupa'da yayımlanan ikinci Türk gazetesi olan Hürriyet, 29 Haziran 1868 yılında Londra'da yayım hayatına başlamıştır (Çelik, 1998: 505).

Gazetenin başına geçen Namık Kemal'in gazetede yayımladığı ilk makalesinde "Hübbül –Vatan Mine İ-İman" (Vatanı sevmek imandan gelir) gazetenin ilkelerine ve yayım politikasına dair bilgiler yer almıştır (Çelik, 1998: 506). Vatan sevgisinin son derece mukaddes bir sevgi olduğunu belirten Namık Kemal, bireylerin vatanı kendi varlığından bile aziz tutması gerektiğini ifade etmiştir. Gazetenin ana vizyonuna bakıldığında ise kişisel yönetim ve kararlara karşı çıkmak ve basın özgürlüğünün ve danışma sisteminin gelmesiyle hükümet üzerinde bir kontrol sisteminin oluşmasıdır (Doğaner, 2012: 114). Hürriyet, "tek vatan" felsefesini benimser ve milliyet ya da din farkı gözetmeksizin, insanların Osmanlı topraklarının tümünü temsil etmelerini esas alır. Başka bir deyişle gazetenin yazarı Namık Kemal ve arkadaşları Osmanlılık fikrini savunur (Koloğlu, 2006: 50).

Adalet gibi yüce bir amaca ulaşmanın en makul yolunun kamuoyu oluşturmaktan geçtiğini belirten Namık Kemal, bunun da ancak gazeteler yoluyla başarılabilirliğini ifade ederek Hürriyet'i yayınlamadaki amaçlarına açıklık getirmiştir. Gazete ile fikirlerini kamuoyuna ulaştıracaklar ve oluşacak olan ortak akıl ile toplumun bilinçlenmesi gerçekleşecek; böylelikle hürriyet, adalet, eşitlik ve hak gibi kavramların ülkenin her tarafına yayılacağını öngörmüştür (Akbulut, 2013: 49).

Gazetede makaleleri Namık Kemal ve Ziya Paşa birlikte yazıyorlardı. Ziya Paşa yazılarında Namık Kemal ile paralel olarak, Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'nın gündemine gelen eşitlik, hak, hukuk ve adalet gibi konulara değiniyordu (Uçman, 2014: 125). Ziya Gökalp (1994) kitle iletişim araçları arasında en eskisi olan gazeteyi şu şekilde tanımlamıştır: "Her gün herkesin ayağına giden ve herkesin anlayabileceği dersleri okutan canlı bir okuldur". Hiciv Üstadı unvanını almış Ziya Paşa meşhur "Şiir ve İnşa" makalesini gazetenin 11. sayısında yayımlamıştır. "Şiir ve İnşa" makalesinde muhtemelen Avrupa'da yaşıyor olmanın da rahatlığı ile eski edebiyatı eleştirmiş ve Türk edebiyatının temelini halk edebiyatı olduğunu savunmuştur (Uçar, 2014: 124). Edebi eserlerinin yanında, Ziya Paşa özellikle siyasi yazıları ile de dikkatleri üzerine toplamıştı (Ertuğ, 1970: 193). 1869 yılında yönetimi devir alan Ziya Paşa, Ali Paşa'nın öldürtülmesi ile ilgili çıkan haberden sonra, gazete yönetimine açılan davadan sonra İsviçre'ye kaçır. Cenevre'de bir süre daha yayım hayatına devam eden gazete 1870'de tamamen kapatılır (İnuğur, 1993: 223-224; Taştan ve Korkmaz, 2019: 13).

Hürriyet gazetesi içeriği itibarıyla bir haber gazetesinden çok devrin siyasi ve toplumsal sorunlarını ele alan yurt dışında yayımlanan ilk düşünce gazetesidir (Çelik, 1998: 507; Topuz, 2003: 41-42). Gazetenin yazarları genel olarak bakıldığında parlamenter rejimi desteklemiş, meclis yönetimi getirilirse devlet yönetiminde ve toplum hayatındaki sorunların düzene koyulacağını belirtmiştir (Topuz, 2003: 41-42).



Şekil 5: Hürriyet gazetesinin Londra'da çıkan birinci sayısının ilk sayfası (Çelik, 1998: 505).

3. SONUÇ

Basın halkın, haber ve bilgi edinmesini dürüst bir biçimde yürüten, onun görüşlerini belirtip yansıtarak halkın sesi olmayı ilke edinmiş bir nevi sosyal gözetmendir. İktidarı gözetleyen, hükümetin izlediği politikaları dikkat ve titizlikle takip ederek eleştiriye tabi tutan, dahası kanunsuz icraatlarının karşısına adeta demir bir set çeken yine basın kuruluşlarıydı. Basının amacı hükümet-i meşrutaydı. Ancak bu hükümet şeklinin kanunları ve kuralları ne kadar doğru olsa da halkın bağımsız hislerini gereğince anlamayacağını bilmemiz gerekir. Bu anlamda basın mutlak ve bağımsız iktidardan üstündür. Basının ve gazetecilerin; halkın gören gözü, işiten kulağı olup eleştirel bir bakış açısıyla hareket ederek bir muhalefet partisi gibi iktidarı denetleyici bir misyonu vardır. Bu bağlamda basın; toplumun beklentilerini, sorunlarını ortaya koyup adeta bir hekim gibi yaraları iyileştirici bir rol üstlenmektedir (Rəsulzadə, 1909). Benzer şekilde gazetelerin, toplumları medeniyete ulaştırmak da ve düşünce ve fikir özgürlüğünün yaygınlaşmasındaki rolü yadsınamaz. İnsanların zihinsel sağlığı için düşünce özgürlüğünün ve düşüncelerin dile getirilmesi hayati öneme sahiptir (Mill, 2019: 56).

Gazete'nin Osmanlı devletine gelmesi Batılılar aracılığıyla olmuştur. 19.YY'ın özellikle ikinci yarısında, yabancıların ya da azınlıkların çıkardığı gazetelerin sayısı artmıştır. Bu gazetelerin sahipleri genellikle kendi ulusal menfaatleri yönünde yayımlar yaparak Osmanlı devletini yönlendirmeye çalışmışlardır (Alemdar, 2001:41). Osmanlı'da basın tarihinin gelişimine baktığımızda 1831 yılında Takvim-i Vekayi isimli ilk Türk gazete ile başlayan serüven 1840 yılında devlet destekli özel gazeteler ile devam etmektedir. Sonrasında 1860'dan sonra özel ve yerli gazeteler ile basın hayatı devam etmiştir. Osmanlı dönemindeki yazılı basın aracı olan gazeteleri değerlendirdiğimizde, basının bir çağdaşlaşma aracı olduğuna dair genel bir görüş ön plana çıkmaktadır. Çağdaş uluslarda basında yer bulan haberlerin, siyasi ve sosyal gelişmelere zemin hazırlayacağı kanaati hakimdir.

Gazeteler, bilhassa 1860'lı yıllardan sonra devlet yönetiminde istenmeyen faaliyetlerin eleştirildiği, hak ve özgürlüklerin istendiği bir araç haline dönüşmüştür. Bu durumun aksine devlet eliyle kurulan gazetelerin hedefi, Tanzimat dönemi ile ülkeye getirilen yeniliklerin ilk ağızdan halka duyurulması ve yönetimin yararını gözetmektir. Bu durumun bir sonucu olarak bu hedeften saptığı düşünülen basın organları zaman zaman sansüre maruz kalmış, kapatılmış ve yazarlar farklı şekillerde cezalandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Alemdar, K. (2001). *İletişim ve Tarih*. Ümit Yayıncılık: Ankara.

- Akbulut, U. (2013). Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876). *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Ankara 8(5), 31-57.
- Atılğan, G., Şener, M., Uslu, A., Ozan E. D., Aytekin, E. A. Saraçoğlu, C. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. Yordam Yayınları: İstanbul.
- Bağçeci, Y. (2014). İsyandan İtaate; Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıâli İlişkileri (1841-1849). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(32), 219-231.
- Benek, M. K. (2016). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6-7), 27-39.
- Beydilli, K. (2003). *Matbaa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 28, s. 105-110). Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Budak, A. (2012). Fransız Devrimi'nin Osmanlı'ya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu. *Turkish Studies*, 7(3), 663-681.
- Çakır, H. (2008). *Osmanlı Dönemi Basın Siyaset ilişkilerinde Şantaj, Rüşvet ve Ödenekler*. (Ed. Zülfi Kar Damlapınar, Medya ve Siyaset, ss. 57-78, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Çakır, H. (2011). Tercüman-ı Ahval. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tercuman-i-ahval> 01.01.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Çavdar, N. (2019). Basiret Gazetesi'ne Göre Prusya-Fransa Savaşı (1870-1871). *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Dergisi*, 7, 1512-1532.
- Çelik, H. (2006). Muhbir, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhbir> web sitesinden 01.01.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Çelik, H. (1998). Hürriyet. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hurriyet--gazete> 08.01.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Çelik, S. (2018). Servet Gazetesi (1-100 Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Demir, K. (2014). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 57-88.
- Doğaner, Y. (2012). Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29(1), 109-121.
- Doğramacıoğlu, H. (2012). Namık Kemal'in Diyojen Gazetesindeki Mizahi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 7(1), 935-951.
- Ebüzziya, Z. Ceride-i Havadis. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceride-i-havadis> 08.01.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Erol, S. (2019). Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 273-295.
- Ertuğ, H. R. (1970). *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, I. Cilt*, İstanbul Üniversitesi yayınevi: İstanbul.
- Gökalp, Ziya (1994). "Asrın En Mühim Müessesesi Gazetedir". Cumhuriyet Gazetesi.
- Güngör, N. (2011). *İletişim Kuramları ve Yaklaşımları*. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Güz, N. (2000). Osmanlı Basını. *Selçuk İletişim*, 1(3), 40-57.
- Güz, N. & Bayhan, G. (2016). İlk Muhafız Gazete Olarak İbret. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 1(1), 1-15.
- Groc, G. (1985). Türkiye'de Fransızca Basın. Türkiye'de Yabancı Dilde Basın, ss. 49-71, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Hülür, H.; Yaşın, C. (2017). *Yeni Medya ve Gazeteciliğin Geleceğini Çerçevelemek*. (Ed. Himmet Hülür ve Cem Yaşın, Yeni Medya ve Geleceğin Gazeteciliği, ss. 9-38, Ütopya Yayınevi, Ankara.

- Ибрагимов, А. (1965). Печать Турции – М.: Изд-во МГУ.
- İnuğur, M. N. (2002). *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. (1943). *Türkiye’de Matbuat Idareleri ve Politikaları*. Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları: Ankara.
- Kapaklı, K. (1999). Başlangıçtan Bugüne Urfa Basını. *Marmara İletişim Dergisi*, 10(10), 243-256.
- Koloğlu, O. (2010a). *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Koloğlu, O. (2010b). *Osmanlı’da Kamuoyu*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Koloğlu, O. (1981). *Takvimi Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*. Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları: Ankara.
- Koloğlu, O. (1989). *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısriye’nin Öyküsü ve Takvimi Vekayi ile Tartışması*. Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları: Ankara.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. Pozitif Yayınları: İstanbul.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Mill, J. S. (2019). Düşünce ve Tartışma Özgürlüğü Üzerine. Can Yayınları: İstanbul.
- Öner, S. (2007). Türk Basınının İlk Resmî Gazetesi Takvim-i Vekayi’de Padişah Portresine İlişkin Haberler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 149-168.
- Özcan, A. (1991). II. Mahmut’un Memleket Gezileri, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 361-379.
- Özçelik, T. (2010). Ceride-i Havadis' de Ziraat, Ticaret ve Sanayi Tartışmaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 56, 469-518.
- Özön, M. N. (1997) *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Rəsulzadə, M. (1909). İrani-nov qəzeti, Tehran, 28.
- Саламон Л. (2001). Всеобщая история прессы / Пер. с нем. М.: История печати: антология, 420 с
- Taştan, Z. & Korkmaz, F. (2019). *Ziya Paşa'nın Arz-ı Hal'i*. Hiperlink Yayınları: İstanbul.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan holdinglere Türk basın tarihi*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Uçman, A. (2014). Tanzimat'tan sonra edebiyat ve siyaset: Nâmık kemal ve ziya paşa örneği. *Türkiyat Mecmuası*, 24(1), 113-128.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi, IV. Cilt (XVIII. Yüzyıl)*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Ворошилов А.Г. (2000). История журналистики зарубежных стран. Москва.
- Vəliyev, H. (2009). *Xarici ölkələrin jurnalistikası tarixi*, Bakı.
- Yardımcı, M. E., Genç, S. Y. & Süloğlu, D. (2017). Osmanlı Devleti’nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 86-104.
- Yazıcı, N. (1983). *Takvim-i Vekayi Belgeler*, Gazi Üniversitesi Yayınları: Ankara.
- Yazıcı, N. (2011). Tasvir-i Efkâr. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasviri-efkar> 01.01.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Yerlikaya, İ. (1992). Basiret. TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/basiret--gazete> 01.01.2020 tarihinde erişilmiştir.